

قاعدہ کی تحذیر

ونقش آن در رفع مسؤلیت کیفری

حمید رضا حاجی زادہ

با تقریظ نامہ

دکتر عباس زراعت

حاجی زاده، حمیدرضا، ۱۳۲۹ - ۱۳۷۷.
قاعده تحذیر و نقش آن در رفع مسئولیت کیفری / حمیدرضا حاجی زاده؛
بانتقیرض نامدی عباس زراعت. -- تهران: خط سوم، ۱۳۸۵.
۲۶۷ ص: جدول.

ISBN 964-8039-56-9: ۳۰۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
پشت جلد به انگلیسی: H. R. Hadjizadeh The rule of warning
and its role in removal of Criminal Liability.

کتابنامه: ص. ۲۷۴ - [۲۵۸]؛ همچنین به صورت زیر نویس.

نمایه.

(قاعده تحذیر، ۲. مسئولیت جزایی، الف. عنوان.

۲۹۷ / ۳۲۴

BP ۱۶۹/۵۲ / ۲۳۵

کتابخانه ملی ایران

۸۵-۹۶۱ م

تلفن: ۶۶۴۰۰۰۴۲ _____ نشر خط سوم

قاعده تحذیر و نقش آن در رفع مسئولیت کیفری

حمیدرضا حاجی زاده

چاپ: آینده

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۵

حروفچینی: باب الحوائج / ۳۶۱-۴۴۴۹۶۳۰

تعداد صفحات: ۲۸۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

شابک ۹-۵۶-۸۰۳۹-۹۶۴

بخش بوطیقا ۶۶۴۰۰۰۴۲-۶۶۴۹۶۷۱۵

نمایشگاه کتب حقوقی - قانون - علوم سیاسی: تخفیف ویژه (دفتر مرکزی)
دفتر مرکزی - تهران - میدان انقلاب - خیابان لبافی نژاد - پلاک ۲۱۳ - همکف

تقریظ نامه:

بسمه تعالی

قواعد فقه و به ویژه قواعدی که با علم حقوق ارتباط دارند و مبنای بسیاری از احکام حقوقی را تشکیل می‌دهند، آنگونه که باید، مورد توجه پژوهشگران حقوقی و فقهی قرار نگرفته است در حالی که اجتهاد، استنباط و استدلال حقوقی بدون آگاهی عمیق نسبت به قواعد فقهی، امکان ندارد. متأسفانه پاره‌ای از این قواعد به قدری مهجور مانده‌اند که حتی بسیاری از حقوقدانان دانان، حتی نام آنها را نیز نشنیده‌اند و یکی از این قواعد مهم، قاعده‌ی تحذیر است که کاربرد بسیار وسیعی در علم حقوق و به ویژه حقوق جزا دارد. جناب آقای حمیدرضا حاجی زاده که علاقه‌ی فراوانی به پژوهش و تحقیق در موضوعات حقوقی دارند، مسئولیت تحقیق پیرامون این قاعده را بر عهده گرفته‌اند و از آنجا که کتابهای مشهور فقهی مانند کتاب وزین «عناوین» تألیف فقیه نامی، میرفتاح مراغی و کتاب ارزشمند «قواعد فقهیه» تألیف مرحوم میرزا حسن موسوی بجنوردی، در مورد این قاعده سخنی نگفته‌اند، بنده در طول تدوین کتاب شاهد دشواری‌های فراوانی بودم که نویسنده‌ی محترم بر خود هموار می‌ساختند اما به لطف خدا، ایشان به خوبی از پس این مسئولیت برآمده و اثر حاضر را به رشته‌ی تحریر درآوردند تا به عنوان اثری ماندگار و باقیات صالحات، از وی بر جا بماند و انشاءالله لذت خدمت از راه تألیف که شیرین‌ترین لذتهاست با روح و جان ایشان قرین گردد. ضمن آرزوی موفقیت برای مؤلف محترم در ارائه‌ی آثار بعدی، جامعه‌ی حقوقی را به مطالعه‌ی این اثر ارزشمند دعوت می‌نمایم.

یادداشتی بر پیشانی کتاب

اولین بار که پژوهش درباره‌ی این موضوع به نگارنده پیشنهاد شد جدی نگرفتم ولی وقتی متوجه شدم علیرغم کاربرد بسیار زیاد قاعده‌ی «قله اعظم من جذره» در ابعاد نظری و عملی، هنوز عده‌ی زیادی از حقوقدانان حتی آنها که به انحاء مختلف در کارهای عملی حقوقی با قاعده‌ی مورد نظر سر و کار دارند - اهم از شاغلین در مراجع قضائی، وکلا و مشاوران حقوقی، کارشناسان، ضابطین و مأموران نیروهای مسلح و غیره - آن را نمی‌شناسند و در مواردی که «هشدار» موضوعیت دارد از ملاک قاعده استفاده نمی‌کنند تصمیم گرفتم در حد توان خود این قاعده و کارایی آن را تشریح کنم و در این راه گرچه مشکلات و موارث‌هایی وجود داشت ولی پروردگار باری تعالی را سپاس که این تلاش طولانی به نتیجه‌ی عملی فعلی تبدیل شد؛ باشد که عیوب و نقایص احتمالی با تذکر خوانندگان محترم رفع شود.

در اینجا ضمن اعلام قدردانی ویژه از مدیریت پر تلاش انتشارات خط سوم آقای نادرعلی که قبلاً زحمت تجدید چاپ و توزیع کتاب «قانون آئین دادرسی کیفری در نظم حقوقی کنونی» را تقبل نمودند از آقایان دکتر عباس زراعت، دکتر محمدخلیل صالحی، حجة الاسلام قدرت الله خسروشاهی، حمیدرضا چاروشی (رئیس شعبه‌ی سوم دادگاه عمومی حقوقی کاشان)، محمد میرزا امروانی (مدیر حقوقی نیروی انتظامی استان مرکزی)، رمضان علی خدمتکار آرائی، ماشاء الله اکبریان، حسین کرباسی (کارمندان زحمتکش کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه کاشان) و دیگر عزیزانی که از مساعدت و همکاری دریغ نکردند تشکر نموده و این اثر را تقدیم می‌نمایم به استاد عزیزم

جناب آقای دکتر عباس زراعت

که با وجود علم وافر و فروتنی نظیری برای ایشان ندیدم.

حمیدرضا حاجی زاده

زمستان ۱۳۸۴

فهرست نشانه‌های اختصاری

قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸ ق.آ.د.ک ۷۸	
قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹ .. ق.آ.د.م ۷۹	
قانون اساسی	ق.ا.
قانون مجازات اسلامی	ق.م.ا.
دادگاه‌های عمومی و انقلاب	د.ع.ا.
قاعده‌ی تحذیر	قاعده
جلد	ج
صفحه	ص
صفحات	صص
رجوع کنید به	ر.ک

فهرست مطالب

تقریظ نامه

یادداشتی بر پيشانی کتاب

فهرست نشانه‌های اختصاری

مقدمه ۱۷

کلیات ۱۹

- پرسش اصلی و بیان موضوع ۱۹

- سوابق و ادبیات مسأله‌ی تحقیق ۱۹

- فلسفه، اهداف و روش تحقیق ۲۰

فصل اول: قاعده‌ی تحذیر و بررسی تعامل و رابطه‌ی آن با مسؤولیت کیفری

مبحث اول: تبیین مفهوم قاعده‌ی تحذیر ۲۵

گفتار اول: مفهوم قاعده و قواعد فقهی ۲۵

الف) معانی قاعده و قواعد ۲۵

ب) تعریف قاعده‌ی فقهی ۲۷

ج) تقسیم بندی قواعد فقهی ۲۹

د) مقایسه‌ی قاعده‌ی فقهی و سایر مفاهیم مرتبط ۳۱

۱- قاعده‌ی فقهی و ضابط فقهی ۳۱

۲- قاعده‌ی فقهی و نظریه‌ی فقهی ۳۲

۳- قاعده‌ی فقهی و مسأله‌ی فقهی ۳۴

۴- قاعده‌ی فقهی و قاعده‌ی اصولی و مسأله‌ی اصولی ۳۴

۵- قاعده‌ی فقهی و قاعده‌ی حقوقی ۳۹

گفتار دوم: مفهوم قاعده‌ی تحذیر ۴۰

۴۰	الف) شناسایی قاعده و واژه‌های ذوات	۴۰
۴۰	۱- روایت	۴۰
۴۱	۲- واژه‌های به کار رفته در روایت یا مرتبط با آن	۴۱
۴۱	- خطر و اخطار	۴۱
۴۴	- بینه	۴۴
۴۴	- رباعته	۴۴
۴۵	- صبیان	۴۵
۴۷	- حصار	۴۷
۴۸	- دبه	۴۸
۵۰	- قصاص	۵۰
۵۲	- عاقله	۵۲
۵۳	ب) پیشینه‌ی قاعده	۵۳
۵۷	مبحث دوم: تبیین مفهوم مسؤولیت کیفری	۵۷
۵۷	گفتار اول: تعریف و مفهوم مسؤولیت کیفری	۵۷
۶۱	گفتار دوم: شرایط لازم در تحقق مسؤولیت کیفری	۶۱
۶۳	گفتار سوم: عقیقه مسؤولیت کیفری با سایر انواع مسؤولیت	۶۳
۶۳	الف) مسؤولیت کیفری و مسؤولیت مدنی	۶۳
۶۵	۱- از لحاظ هدف	۶۵
۶۵	۲- از نظر مینا	۶۵
۶۵	۳- از جهت شرایط تحقق	۶۵
۷۲	۴- از لحاظ آثار	۷۲
۷۴	ب) مسؤولیت کیفری و مسؤولیت انتظامی	۷۴
۷۴	۱- از لحاظ نوعی رسیدگی	۷۴
۷۵	۲- از نظر مرجع رسیدگی	۷۵
۷۶	۳- از جنبه‌ی هدف	۷۶
۷۶	۴- از لحاظ منبع	۷۶
۷۶	۵- از جهت نوع مجازات	۷۶

مبحث سوم: بررسی تعامل قاعده‌ی تحذیر با مسؤولیت کیفری، مسؤولیت مدنی و

مسؤولیت انتظامی..... ۷۶

گفتار اول: تعامل قاعده‌ی تحذیر با مسؤولیت کیفری و مدنی..... ۷۷

گفتار دوم: تعامل قاعده‌ی تحذیر با مسؤولیت کیفری و انتظامی..... ۹۱

فصل دوم: مبانی فقهی قاعده

مبحث اول: روایت..... ۹۵

گفتار اول: بیان روایت..... ۹۵

گفتار دوم: بررسی سند روایت..... ۹۷

الف) بررسی اجزای انواع حدیث و روایان..... ۹۷

ب) معرفی روایان روایت قاعده‌ی تحذیر..... ۹۹

۱- محمد بن یعقوب..... ۹۹

۲- محمد بن یحیی..... ۱۰۱

۳- احمد بن محمد..... ۱۰۱

۴- محمد بن اسماعیل بن بزيع..... ۱۰۳

۵- محمد بن الفضل..... ۱۰۶

۶- ابوالصباح الکتانی..... ۱۰۹

جمع بندی مبحث..... ۱۱۱

مبحث دوم: شهرت..... ۱۱۲

مبحث سوم: عقل..... ۱۱۴

مبحث چهارم: قاعده‌ی تسبیب..... ۱۱۵

گفتار اول: شناسایی قاعده‌ی تسبیب و قاعده‌ی اتلاف..... ۱۱۵

گفتار دوم: بررسی مبانی نظری..... ۱۱۸

الف) نظریه‌ی نقصیر..... ۱۱۸

ب) نظریه‌ی خطر یا علیت..... ۱۲۰

ج) سایر نظریات..... ۱۲۲

د) دیدگاه مفتن..... ۱۲۲

جمع بندی مبحث..... ۱۲۴

فصل سوم: شرایط تحقق قاعده (شرایط رفع مسئولیت) و مسائل مرتبط با آن

مبحث اول: بررسی شرایط تحقق قاعده (با مرور ابتدایی بر نظر فقها) ۱۲۹

گفتار اول: مشروعیت رفتار ۱۳۲

- قانون ایمنی راه‌ها و راه آهن مصوب ۱۳۴۹/۴/۷ یا اصلاحات و الحاقات ۱۴۳

گفتار دوم: هشدار عوثر ۱۴۳

الف) هشدار شنیداری ۱۴۴

۱- بررسی مصوبات و تصمیمات مرتبط ۱۴۵

- قانون بکارگیری سلاح توسط مأمورین نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ (مواد ۲ و ۳) ۱۴۵

- قانون بکارگیری سلاح توسط مأمورین نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ (ماده ۶) ۱۴۹

- قانون بکارگیری سلاح توسط مأمورین نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ (مواد ۱۲ و ۱۳) ۱۵۸

- قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۹ (تبصره ۱ ماده ۴۱) ۱۵۸

- آئین نامه اجرایی تبصره بند (۵) ماده (۳) قانون بکارگیری سلاح توسط مأموران نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب

۱۳۸۱/۹/۳۰ ۱۶۰

- قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۹ (ماده ۴۱) ۱۶۵

- آئین نامه راهنمایی و رانندگی مصوب ۱۳۸۴/۳/۱۸ ۱۷۰

- آئین نامه ایمنی معادن مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۱۰ ۱۷۱

- آئین نامه راهنمایی و رانندگی مناطق آزادی تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴/۷/۹ ۱۷۲

ب) هشدار دیداری ۱۷۲

۱- بررسی مصوبات و تصمیمات مرتبط ۱۷۴

- آئین نامه راهنمایی و رانندگی مصوب ۱۳۸۴/۳/۱۸ ۱۷۴

- آئین نامه عبور و مرور وسائط نقلیه و اشخاص در حوزه داخلی فرودگاه‌ها مصوب ۱۳۴۹/۸/۱ ۱۸۵

- قانون نحوه رسیدگی به تخلفات و اشد جرائم رانندگی مصوب ۱۳۵۰/۲/۳۰ ۱۸۵

- طرح چگونگی کاهش استعمال دخانیات مصوب ۱۳۷۳/۵/۳۰ ۱۸۶

- آئین نامه ممنوعیت استعمال و عرضه سیگار و مواد دخانی در اماکن عمومی مصوب ۱۳۷۶/۸/۷ ۱۸۶

- آئین نامه راهنمایی و رانندگی مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳/۷/۹ ۱۸۶

- قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مواد روانگردان مصوب ۱۳۷۷/۳/۲۶ ۱۸۸

- آئین نامه اجرایی کنترل و نظارت بهداشتی بر سموم و مواد شیمیایی مصوب ۱۳۷۸/۶/۱۲ ۱۸۸

- ۱۸۹ آئین نامه اجرایی حمل و نقل مراد خطرناک مصوب ۱۳۸۰/۱۲/۲۲
- ۱۸۹ آئین نامه اجرایی تبصره ماده ۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۸۱/۳/۲۲
- ۱۹۰ آئین نامه ایمنی معادن مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۱۰
- ۱۹۶ (ج) هشدهار عملی
- ۲۰۰ ۱- بررسی مصوبات و تصمیمات مرتبط
- ۲۰۰ آئین نامه عبور و مرور وسائط نقلیه و اشتغال در حوز، داخلی فرودگاهها مصوب ۱۳۴۹/۸/۲
- ۲۰۱ آئین نامه و مقررات حفاظتی حفر چاههای دستی مصوب ۱۳۶۲/۶/۲۱
- ۲۰۱ آئین نامه حفاظتی کارگاههای ساختمانی مصوب ۱۳۸۱/۶/۹
- ۲۰۷ آئین نامه ایمنی معادن مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۱۰
- ۲۱۱ **تذکر چند نکته**
- ۲۱۳ گفتار سوم: امکان گریز از خطر (برای هشدار گیرنده)
- ۲۱۷ ۱- بررسی مصوبات و تصمیمات مرتبط
- ۲۱۷ آئین نامه حفاظتی کارگاههای ساختمانی مصوب ۱۳۸۱/۳/۹
- ۲۱۸ آئین نامه ایمنی معادن مصوب ۱۳۷۹/۱۲/۱۰
- ۲۱۹ ۲- بررسی شکل‌های قبول خطر
- ۲۱۹ در مسابقات و عملیات ورزشی
- ۲۲۴ در قانون بیمه
- ۲۲۵ ۳- بررسی رابطه‌ی قاعده‌ی اقدام با قاعده‌ی تحذیر
- ۲۳۰ گفتار چهارم: بحث تکمیلی شرایط تحقق قاعده
- ۲۳۱ **مبحث دوم: مسائل مرتبط با قاعده**
- ۲۳۲ گفتار اول: جایگاه قاعده در حقوق جزای ماهوی یا قانون مجازات اسلامی
- الف) شناسایی علل موجهی جرم. عوامل رافع مسئولیت کیفری و معاذیر قانونی معاف کننده
- ۲۳۲ از مجازات
- ۲۳۲ ۱- شرایط و وجوه تمایز علل موجهی جرم و عوامل رافع مسئولیت کیفری
- ۲۳۳ ۲- معاذیر قانونی معاف کننده از مجازات
- ۲۳۵ ۳- تفاوت معاذیر قانونی معاف کننده از مجازات با علل یا عوامل توجیه کننده جرم
- ب) چگونگی تطبیق قاعده با علل موجهی جرم یا عوامل رافع مسئولیت کیفری یا معاذیر قانونی

۲۳۶	 معاف کننده از مجازات
۲۴۱	 گفتار دوم: جایگاه قاعده در حقوق جزای شکلی
۲۴۳	 گفتار سوم: جایگاه قاعده در قوانین و مقرراتی که صراحتاً به آن اشاره نشده است
۲۵۵	 نتیجه گیری

کتابنامه

۲۵۹	 منابع عربی
۲۶۷	 منابع فارسی
۲۶۷	 الف) کتابها
۲۷۱	 ب) قوانین و مقررات
۲۷۳	 ج) سایر منابع
۲۷۴	 منابع فرانسوی
۲۷۵	 منابع انگلیسی

مقدمه

شناخت قواعد فقهی، جایگاه و چگونگی کاربرد آن‌ها در حقوق برای اجرای عدالت ضروری است. آمار کتب حقوقی صرف و شرح قوانین و مقررات و موضوعات حقوقی، بسیار بالاست. اما اهل قلم برای تشریح قواعد فقه به زبان فارسی تلاش زیادی نداشته و تعداد بسیار کمی از فقها و حقوقدانان در این عرصه دست به نگارش زده‌اند و این در حالی است که فقه و قواعد فقهی، شالوده و مبنای قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

هنوز درباره‌ی بسیاری از قواعد فقهی به زبان فارسی مطلبی نوشته نشده و درباره‌ی بعضی دیگر به توضیحات چند صفحه‌ای اکتفا شده است و فقط تعداد کمی از قواعد فقهی به صورت مجموعه‌ای مدون و مشروح در قالب کتاب می‌باشد. به جرأت می‌توان گفت درباره‌ی قاعده‌ی تحذیر نیز حق مطلب ادا نشده زیرا فقط چند صفحه‌ای در کنار سایر قواعد نگارش شده است که برای اطلاعات بیشتر در این باره به قسمت «سابقه و ادبیات موضوع تحقیق» مراجعه شود. از سوی دیگر دغدغه‌ی رفع مسئولیت از مدعی علیه در پرونده‌هایی که هشدار در آنها موضوعیت دارد، مستلزم تحقق کامل شرایط قاعده‌ی تحذیر است. با تحقق این قاعده رفع مسئولیت به ویژه مسئولیت کیفری اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. موضوعی که علی‌رغم کاربرد بالقوه‌ی زیاد، به جهت عدم اطلاع حقوقدانان در ابعاد نظری و عملی، فعلیت و جایگاه خود را حفظ نکرده و حتی از دست داده است.

گرچه در بعضی قوانین خاص مانند قانون بکارگیری سلاح توسط مأمورین نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ از ملاک این قاعده استفاده شده ولی مقنن ملاک این قاعده را در ماده ۳۴۱ قانون مجازات اسلامی که جایگزین ماده ۴۵ قانون دیات شده، محو کرده است.

«قاعده‌ی تحذیر و نقش آن در رفع مسؤولیت کیفری» بیانگر این مفهوم است که اگر قبل از انجام رفتار مشروع، هشدار مؤثر داده شود و با وجود امکان گریز از منطقه‌ی خطر، هشدار گیرنده از این کار خودداری کند در صورت وقوع حادثه و وارد شدن صدمه و خسارت جانی و یا مالی به هشدار گیرنده، هشدار دهنده مسؤولیت ندارد و دیه و ضمان از او ساقط می‌شود. ابتدا ادامه‌ی مطالب مقدماتی تحت عنوان «کلیات» بیان می‌شود و سپس ترتیب فصل اول چنین است:

فصل اول: قاعده تحذیر و بررسی تعامل و رابطه آن با مسؤولیت کیفری

مبحث اول: تبیین مفهوم قاعده تحذیر

مبحث دوم: تبیین مفهوم مسؤولیت کیفری

مبحث سوم: بررسی تعامل قاعده‌ی تحذیر با مسؤولیت کیفری، مسؤولیت مدنی و مسؤولیت انتظامی

در فصل دوم ضمن بیان منابع قاعده شامل: روایت، شهرت، عقل و قاعده‌ی تسبیب و همچنین با شناسایی راویان این حدیث متوجه می‌شویم قاعده‌ی تحذیر از درجه‌ی اعتبار بالا و سند معتبری برخوردار است و با قاعده‌ی تسبیب نیز رابطه‌ی مستقیم دارد.

در فصل سوم ابتدا در مبحث اول، شرایط تحقق قاعده شامل مشروعیت رفتار هشدار دهنده، مؤثر بودن هشدار و امکان گریز از خطر برای هشدار گیرنده به صورت مشروح بیان و سعی شده برای هر مورد، مصوبات و نصّ قانونی و تعدادی آراء مرتبط با موضوع به منظور فهم بهتر مطلب آورده شود و در مبحث دوم از این فصل با عنوان «مسائل مرتبط با قاعده»، جایگاه قاعده در حقوق جزای ماهوی (قانون مجازات اسلامی) و حقوق جزای شکلی و همچنین در قوانین و مقرراتی که صراحتاً به آن اشاره نشده شناسایی شده است.